

ВПЛИВ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ НА КОМУНІКАТИВНІ ЗДІБНОСТІ ДІТЕЙ ІЗ РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ (РСА)

THE INFLUENCE OF PSYCHOLOGICAL CLIMATE ON THE COMMUNICATIVE ABILITIES OF CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS (ASD)

У статті розглянуто проблему впливу психологічного клімату на комунікативні здібності дітей, які мають розлади спектру аутизму. Аутизм сьогодні називають хворобою XXI ст. Народження дитини з відхиленнями у психічному розвитку змінює звичний життєвий уклад усієї сім'ї, тобто викликає зміни не тільки у дитячо-батьківських та подружніх взаєминах, а й у взаємодії сім'ї із соціумом. На психічний розвиток такої дитини значно впливає як батьківське ставлення до неї (емоційне прийняття батьками та узгоджений стиль виховання), так і психологічний клімат у самій родині.

Розлад аутистичного спектра сьогодні розглядається не тільки як медична та соціальна проблема, а й як психолого-педагогічна. Аналіз наукової літератури показав, що в дослідженнях фахівців висвітлювалося багато питань, присвячених комунікативним здібностям дітей із розладами спектру аутизму, але проблема впливу психологічного клімату сім'ї на розвиток комунікативних здібностей у дітей, які мають це захворювання, так і залишається маловивченою. У зв'язку із цим ми поставили перед собою мету – вивчити вплив психологічного клімату сім'ї на розвиток комунікативних здібностей дітей із РСА. Для вирішення поставлених завдань було застосовано комплексний підхід, тобто об'єднання теоретичного аналізу наукових джерел та емпіричного дослідження. Використовувалися такі методи: спостереження, стандартизовані опитувальники, анкетування, бесіди та експертні оцінки. Аналіз отриманих результатів здійснювався комплексом сучасних методів математичної статистики (Pearson).

У роботі уточнено сутність понять «аутизм», «комунікативні здібності», «психологічний клімат сім'ї» та їхніх провідних детермінантів. Установлено, що високий рівень комунікативних здібностей (32%) мають діти з РСА, які виховуються в сім'ях, де панує позитивний психологічний клімат. У 28% дітей, що страждають розладами спектру аутизму, визначено низький рівень комунікативних здібностей. Це пов'язано зі складністю в етіології, а також негативним психологічним кліматом, тобто високим рівнем напруги у батьків та зміною їхнього настрою.

Ключові слова: психологічний клімат у сім'ї, розвиток комунікативних здібностей, аутизм, розлади спектру аутизму, розлад психічного розвитку, порушення мови.

The article deals with the problem of the influence of the psychological climate on the communicative abilities of children with autism spectrum disorders. Today, autism is called a disease of the 21st century. The birth of a child with abnormalities in mental development changes the usual way of life of the whole family, that is, it causes changes not only in child-parent and marital relationships but also in the interaction of the family with society. The mental development of such a child is significantly influenced by both the parental attitude towards him (emotional acceptance by the parents and a coordinated style of upbringing), as well as the psychological climate in the family itself.

Autistic spectrum disorder is currently considered not only a medical and social problem but also a psychological and pedagogical one. The analysis of the scientific literature showed that many issues related to the communication abilities of children with autism spectrum disorders were covered in the studies of specialists. However, the problem of the influence of the psychological climate of the family on the development of communication abilities in children with this disease remains poorly studied.

In this regard, we set ourselves the goal of studying the influence of the family's psychological climate on the development of communication skills of children with RSA. A comprehensive approach was used to solve the tasks of the theoretical combination of analysis of scientific sources and empirical research. The following methods were used: observations, standardized questionnaires, questionnaires, interviews, and expert evaluations. The analysis of the obtained results was carried out by a complex of modern methods of mathematical statistics (Pearson).

The work specifies the essence of the concepts «autism», «communicative abilities», «psychological climate of the family» and their leading determinants. It was found that children with RSA who are brought up in families with a positive psychological climate have a high level of communication skills (32%). 28% of children suffering from autism spectrum disorders have a low level of communication skills. This is due to the complexity of the etiology, as well as a negative psychological climate, that is, a high level of tension in parents and a change in their mood.

Key words: psychological climate of the family, development of communication skills, autism, disorders of the autism spectrum, disorder of mental development, language impairment.

УДК 316.061.213(477.72)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.48.34>

Лазоренко Т.М.

к.психол.н.н.,

доцент кафедри психіатрії, клінічної та спеціальної психології

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К.Д. Ушинського»

імені К.Д. Ушинського»

Постановка проблеми. Аутизм сьогодні називають хворобою XXI ст., тому що народжуваність дітей із розладами аутичного спектра стрімко зростає. Народження дитини з відхиленнями у психічному розвитку змінює звичний життєвий уклад усієї сім'ї, тобто викликає зміни не тільки у дитячо-батьківських та подружніх взаєминах, а й у взаємодії сім'ї із

соціумом. На психічний розвиток такої дитини значно впливає як батьківське ставлення до неї (емоційне прийняття батьками та узгоджений стиль виховання), так і психологічний клімат у самій родині.

Розлад аутистичного спектра сьогодні розглядається не тільки як медична та соціальна проблема, а й як психолого-педагогічна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури показує, що в дослідженнях фахівців висвітлювалося багато питань стосовно дітей із розладами спектру аутизму: розвиток соціальних навичок у дітей із РСА в умовах інтеграційного дитячого оздоровчого табору (Л.М. Ніколенко, 2017); особливості ігрової діяльності дітей з аутизмом (Н.О. Євдокимова, О.С. Чеканова, 2020); навчання дітей із РСА (І.П. Марціновська, 2021); педагогічні умови формування пізнавальної готовності старших дошкільників із розладами аутистичного спектра до навчальної діяльності (Ю.О. Сіденко, 2021); емоційна стійкість майбутнього фахівця як психологічний чинник його готовності до корекційної роботи з аутичними дітьми (О.Є. Шульженко, 2021). Однак проблема впливу психологічного клімату сім'ї на розвиток комунікативних здібностей у дітей, які мають це захворювання, так і залишається маловивченою.

Постановка завдання. У зв'язку із цим ми поставили перед собою мету – вивчити вплив психологічного клімату сім'ї на розвиток комунікативних здібностей дітей із РСА. Для вирішення поставлених завдань було застосовано комплексний підхід, тобто об'єднання теоретичного аналізу наукових джерел та емпіричного дослідження. Використовувалися такі методи: спостереження, стандартизовані опитувальники, анкетування, бесіди та експертні оцінки. Аналіз отриманих результатів здійснювався комплексом сучасних методів математичної статистики (Pearson).

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши наукову літературу з проблеми аутизму, нами визначено, що аутизм – це стан (генетичне порушення), який характеризує замкнутість внутрішнього життя, відсторонення від зовнішнього світу, порушення комунікації та бідність вираження емоцій. Усі його прояви розглядають як континуум, тобто симптоми у кожної людини бувають різні (розвиток комунікативних і соціальних навичок, вираженість манеризмів, стереотипність поведінки, рухів, думок тощо) [3; 4; 6].

Своєю чергою, під аутистичним розладом розглядають важку форму патології психічного розвитку із соціальними, комунікативними, мовленнєвими, регуляторними порушеннями [2]. Спектр аутистичних порушень являє собою багатоманітний різновид відмінностей, відхилень і порушень, центральним і спільним для яких є порушення соціальної інтеграції та небажання людей вступати в будь-який контакт зі своїм оточенням та суспільством [9].

Згідно з О.С. Нікольською, Е.Р. Баєнською та М.М. Ліблінг, дитячий РСА характеризується відсутністю інтересу дитини до близьких людей та навколишнього світу, нездатністю проявляти емпатію та займатися цілеспрямованою діяльністю.

Діти з розладами спектру аутизму виглядають відчуженими, відсутніми ніби вони живуть у своєму власному світі та мають власні переживання [8].

Е.С. Іванов, Л.Н. Дем'яничук та Р.В. Дем'яничук у своїх роботах доповнюють, що діти з РСА схильні до: байдужості; відсутності позитивних емоцій до матері та родичів; страхів до всього нового; одностайної поведінки; до стереотипних, повторювальних рухів (стрибки, тряс руками перед очима та за головою, перебирання пальців на руках); неспроможності розрізнити живих істот від неживих; гіпо/гіперчутливість до звукових та зорових подразників; порушення розвитку мови; зорової особливості (унікає зорового контакту, відводить погляд, заплющує очі або дивиться крізь, розглядає периферичним зором) тощо [5].

Стосовно затримки мови можна сказати, що 25–50% людей із РСА взагалі не мають функціональних мовних навичок (проблема з інтонаціями, ехолоалія, проблеми сприйняття мови інших людей, труднощі з синтаксисом, морфологією, семантикою, фонологією). Якщо здорова дитина починає промовляти слова к 8–12 місяцям, то дитина з РСА – к 38 місяцям [7]. Ці діти часто не реагують на звернене мовлення; не відгукуються на своє ім'я; придумують своє власне мовлення; їхнє мовлення може бути монотонним, швидким, неритмічним за відсутності супровідної жестикуляції; говорять тільки тоді, коли самі вважають за потрібне [8].

Під комунікативними здібностями ми розуміємо комплекс індивідуально-психологічних особливостей, які забезпечують здатність людини до ефективного спілкування, передачі й адекватного сприймання інформації, організації взаємодії з іншими людьми, правильного розуміння себе і своєї поведінки та партнерів у процесі спілкування, їхньої поведінки, що є необхідними умовами успішної життєдіяльності людини [1].

Здебільшого розвиток комунікативних здібностей дитини з РСА залежить від ставлення батьків до неї, взаємодії між батьками, стилів виховання та психологічного клімату в родині.

У сучасній психологічній науці під соціально-психологічним кліматом розуміється якісний бік міжособистісних відносин, що проявляється у вигляді сукупності психологічних умов, які сприяють або перешкоджають продуктивній спільній діяльності та розвитку особистості в групі [9].

Виходячи з мети нашої роботи, нами було організовано та проведено емпіричне дослідження, участь у якому взяло 50 батьків, які мають дітей віком 7–8 років з особливими потребами (РСА). Дослідження проводилося в ранкові часи в дитячому центрі «Наш світ» (м. Одеса). Нами були використані

такі методики: «Психологічний клімат сім'ї» В.В. Бойко, «Шкала суб'єктивного благополуччя» Perrudet-Badoux, Mendelssohn і Chiche (адаптація В.М. Соколової), «Анкета комунікативного розвитку» Т.О. Куценко [4].

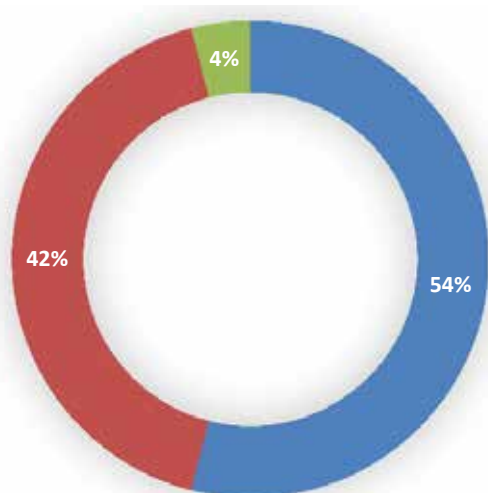
Аналізуючи психологічний клімат сім'ї, нами встановлено (рис. 1), що 54% респондентів високо його оцінюють, тобто відзначається емоційний комфорт кожного члена сім'ї, гармонічні стосунки, згуртованість, почуття захищеності та гордості за свою сім'ю. 42% сімей визначають його на середньому рівні (переважають позитивні стосунки, проблеми вирішуються договірним чином, ураховують думку

один одного, але не відчувають емоційного комфорту на високому рівні). Останні 4% батьків уважають, що психологічний клімат в їхній сім'ї характеризується як негативний (емоційна напруга та розчарування породжують серйозні проблеми в стосунках).

Результати методики «Шкала суб'єктивного благополуччя» показали (рис. 2), що на провідні позиції вийшли такі показники: задоволеність повсякденною діяльністю – 70% (високий рівень), зміни настрою – 62% (низький рівень), ознаки, які супроводжують психоемоційну симптоматику, – 60% (середній рівень), значимість соціального оточення – 52% (високий рівень), напруженість та чутливість – 50% (низький рівень), самооцінка здоров'я – 46% (середній рівень), самооцінка здоров'я – 44% (високий рівень), ознаки, які супроводжують психоемоційну симптоматику, – 40% (низький рівень), напруженість та чутливість – 38% (середній рівень) тощо.

Із метою виявлення рівня комунікативних здібностей дітей із РСА ми використали методику «Анкета комунікативного розвитку» Т.О. Куценко. Як показав аналіз результатів (табл. 1), у більшості дітей із РСА виявлено середній рівень комунікативних здібностей – 40% (20) дітей, 32% (16) дітей мають високий рівень комунікативних здібностей, а 28% (14) дітей характеризуються низьким рівнем комунікації.

Кореляційний аналіз підтвердив, що у структурі взаємозв'язків діагностованих показників, які зумовлюють вплив психологічного клімату сім'ї на розвиток комунікативних здібностей дітей із РСА (табл. 2), показник соціальної взае-

■ Високий рівень ■ Середній рівень ■ Низький рівень

Рис. 1. Оцінка батьками психологічного клімату сім'ї, які мають дітей із РСА

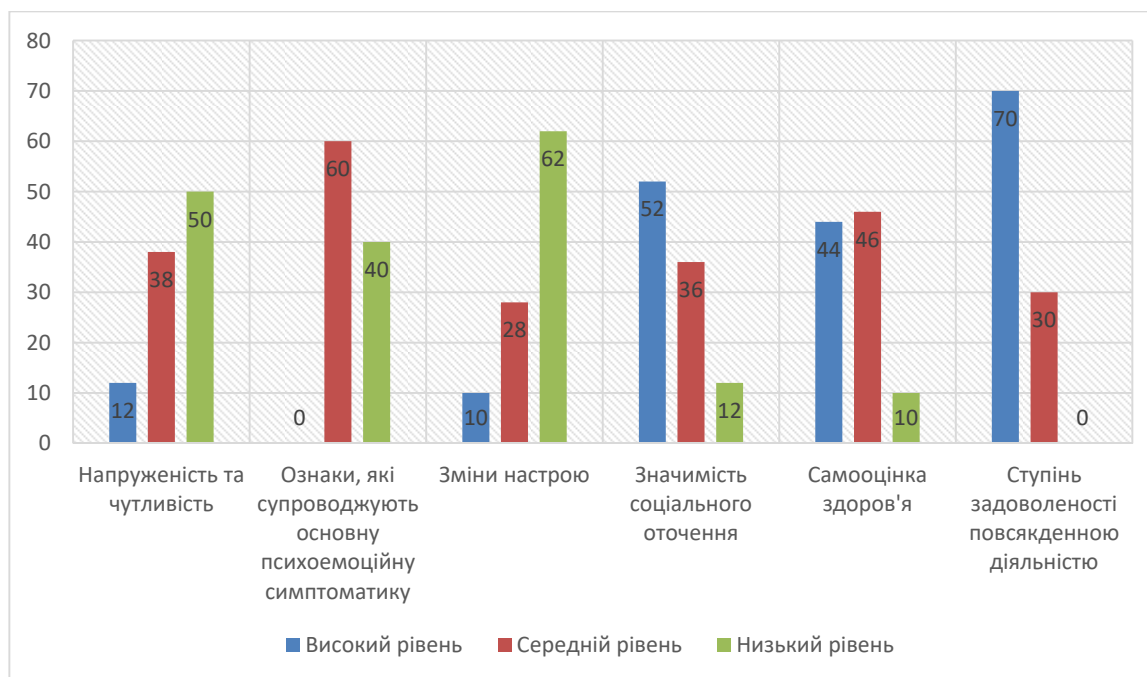

Рис. 2. Рівні суб'єктивного психологічного благополуччя батьків, які мають дітей із РСА

Таблиця 1

Оцінка рівня комунікативних здібностей дітей із розладом спектру аутизму

Параметр оцінки	Рівень		
	Високий	Середній	Низький
Рівень комунікативних здібностей	32, %	40, %	28, %

модії (П1) корелює з розподіленням уваги (П2), проханням (П3) та загальним рівнем комунікативних здібностей (П4) на рівні ($p < 0,01$). «Розподілення уваги» (П2) вступає у кореляційний зв'язок із соціальною взаємодією (П1), проханням (П3) та загальним рівнем комунікативних здібностей (П4) на рівні ($p < 0,01$). Показник «прохання» (П3) корелює із соціальною взаємодією (П1), розподіленням уваги (П2), загальним рівнем комунікативних навичок

(П4), а також зі змінами настрою (П8) на рівні ($p < 0,01$). Загальний рівень комунікативних здібностей (П4) вступає у зв'язок із соціальною взаємодією (П1), розподіленням уваги (П2), проханням (П3), психологічним кліматом (П5), а також із напруженістю/чутливістю (П6) та змінами настрою (П8) на рівні ($p < 0,01$). Показник «психологічний клімат» (П5) взаємодіє з комунікативними навичками (П4), значимістю соціального оточення (П9), напруженістю/

Таблиця 2

Взаємозв'язок показників рівня психологічного клімату, суб'єктивного психологічного благополуччя, рівня комунікативних навичок у загальній вибірці

	П1	П2	П3	П4	П5	П6
П1		0,620**	0,546**	0,843**	0,292*	
П2	0,620**		0,674**	0,875**	0,489**	
П3	0,546**	0,674**		0,848**	0,354*	
П4	0,843**	0,875**	0,848**		0,414**	-0,424**
П5	0,292*	0,489**	0,354*	0,414**		-0,397**
П6				-0,424**	-0,397**	
П7						0,509**
П8			-0,306*	-0,298*	-0,426**	0,740**
П9	-0,357*				-0,333*	0,424**
П10				0,337*	0,365**	-0,306*
П11	0,328*					-0,394**
	П7	П8	П9	П10	П11	
П1			-0,357*		0,328*	
П2			-0,426**			
П3		-0,306*	-0,411**			
П4		-0,298*	-0,476**	0,337*	0,456**	
П5		-0,426**	-0,333*	0,365**		
П6	0,509**	0,740**	0,424**	-0,306*	-0,394**	
П7		0,326*	0,515**			
П8	0,326*		0,436**		-0,414**	
П9	0,515**	0,436**				
П10					0,451**	
П11		-0,414**		0,451**		

Примітка: 1. * – кореляція на рівні $p=0,05$; 2. ** – кореляція на рівні $p=0,01$

чутливістю (П6) та змінами настрою (П8) на рівні ($p < 0,01$). А показник «напруженість/чутливість» (П6) вступає у негативний зв'язок із рівнем комунікативних здібностей (П4), психологічним кліматом (П5), із соціальним оточенням (П9), задоволеністю повсякденною діяльністю (П11), психоемоційною симптоматикою (П7) та змінами настрою (П8) на рівні ($p < 0,01$). Водночас психоемоційна симптоматика (П7) відзначена у зв'язку зі змінами настрою (П8) та соціальним оточенням (П9) на рівні ($p < 0,01$). Показник «зміна настрою» (П8) вступає у негативний зв'язок із проханням (П3), рівнем комунікативних здібностей (П4), психологічним кліматом (П5) та задоволеністю повсякденною діяльністю (П11). А показник «самооцінки здоров'я» (П10) корелює із задоволеністю повсякденною діяльністю (П11) на рівні ($p < 0,01$). Своєю чергою, показник «задоволеність повсякденною діяльністю» (П11) корелює з комунікативними здібностями (П4), самооцінкою здоров'я (П10), а також напруженістю/чутливістю (П6), зміною настрою (П8) на рівні ($p < 0,01$).

На рівні ($p < 0,05$) у кореляційних позитивних та негативних зв'язках знаходяться такі показники. Так, показник «соціальна взаємодія» (П1) корелює з напруженістю/чутливістю (П6); розподілення уваги (П2) – із рівнем психологічного клімату (П5); прохання (П3) – із психологічним кліматом (П5); комунікативні здібності (П4) – зі значимістю соціального оточення (П9) та психоемоційною симптоматикою (П7); психологічний клімат (П5) – із розподіленням уваги (П2), проханням (П3) та з самооцінкою здоров'я (П10); напруженість/чутливість (П6) – із самооцінкою здоров'я (П10).

Отже, можна констатувати: чим більше значення психологічного рівня, взаємодії із соціумом, розподілення уваги, прохання, тим вище рівень комунікативних здібностей. Та чим менше рівень психологічного клімату – тим нижче рівень комунікативних навичок, розподілення уваги, рівень самооцінки здоров'я. Ми пояснюємо це тим, що в умовах несприятливого психологічного клімату такі показники, як зміна настрою, напруженість, низька соціальна значимість, негативно впливають на розвиток комунікативних здібностей дітей із РСА.

Висновки з проведеного дослідження. Виходячи з результатів нашого дослідження, можна сказати, що для дитини з розладами спектру аутизму психологічний клімат у сім'ї

відіграє головну роль та впливає у цілому на її розвиток. Визначено, що діти з розладами спектру аутизму в сім'ях зі сприятливим психологічним кліматом демонструють більш високий рівень комунікативних здібностей.

Виконане дослідження дало змогу висунути низку актуальних питань для подальшого вивчення поставленої проблеми. Наприклад, вивчити психологічне здоров'я сім'ї, які мають дітей із розладами спектру аутизму; розробити комплексну соціально-психологічну програму, орієнтовану на підтримання сімей, які мають дітей із розладами спектру аутизму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вітюк Н.Р. Основні психологічні підходи до визначення категорії «комунікативні здібності особистості». *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. 2002. Вип. 3. С. 158–167.
2. Дробіт Л.Р. Особливості мотивації учення дітей з розладами аутистичного спектру : дис. ... доктора філософії : 053. Львів, 2021. 315 с.
3. Євдокимова Н.О., Чеканова О.С. Особливості ігрової діяльності дітей з аутизмом. *Актуальні проблеми психології. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія*. 2020. Т. X. Вип. 34. С. 99–108.
4. Марціновська І.П. Вивчення досвіду Ізраїлю щодо навчання дітей із розладами спектру аутизму. 2021. Вип. 38. С. 70–76.
5. Ніколенко Л.М. Розвиток соціальних навичок у дітей із порушенням аутичного спектра в умовах інтеграційного дитячого оздоровчого табору. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. 2017. № 1(13). С. 67–72.
6. Островська К.О. Аутизм: проблеми психологічної допомоги : навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 110 с.
7. Сіденко Ю.О. Педагогічні умови формування пізнавальної готовності старших дошкільників із розладами аутистичного спектру до навчальної діяльності : дис. ... доктора філософії : 016. Суми, 2021. 268 с.
8. Скрипник Т.В. Феноменологія аутизму. Київ : Фенікс, 2010. С. 81–90.
9. Стельмах О. Особливості комунікативної сфери дітей із розладом аутичного спектра. URL: <http://dSPACE.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/11219/1/38Stel%27makh.pdf> (дата звернення: 10.02.2022).
10. Шульженко О.Є. Емоційна стійкість майбутнього фахівця як психологічний чинник його готовності до корекційної роботи з аутичними дітьми : дис. ... к.психол.н. : 19.00.08. Київ, 2021. 237 с.